

Juryrapport 2024

Vijf filosofische parels

Limitarisme

Het is een bekend gegeven dat de rijkdom in de wereld extreem ongelijk is verdeeld. Daarbij gaat de aandacht meestal uit naar de armen. In dit boek daarentegen, focust Ingrid Robyns op de (super)rijken. Ze vraagt zich af of er geen bovengrens is aan wat een mens verdienen mag. Dient er geen limiet te worden gesteld aan de rijkdom die een individu kan vergaren?

Gezien de enorme welvaartsverschillen in de wereld is dat een voor de hand liggende intuïtie. Het knappe van dit boek is dat deze intuïtie door Robeyns tot in de puntjes wordt geëxpliciteerd en uitgewerkt. Ze laat niet alleen zien dat er goede morele, economische, politieke en sociale redenen zijn om zo'n limiet te stellen, ze tracht ook te bepalen waar precies de bovengrens zou moeten liggen en hoe je dat in een samenleving als de onze zou kunnen realiseren.

Geheel conform het metier van de filosoof begint ze met wat vanzelfsprekend lijkt stukje bij beetje minder voor de hand liggend te maken. Want waarom zou je hetgeen je door hard werken en met inzet van al je talenten aan inkomen en vermogen verworven hebt niet mogen behouden? Zeker als nog eens blijkt dat je met al dat werk niet alleen jezelf maar ook de samenleving dient? Is afpakken van rijkdom niet gewoon diefstal?

Robeyns maakt allereerst duidelijk hoe extreem – om niet te zeggen obscene - de welvaartverschillen in enkele decennia tijd zijn geworden. Een halve eeuw geleden zouden mensen met dezelfde inspanning en hetzelfde talent lang niet zoveel verdiend hebben als nu.

Stap voor stap zet Robeyns uiteen dat wat iemand verdient nooit geheel eigen verdienste kan zijn. Vervolgens maakt ze duidelijk dat er een punt is waarop de individueel vergaarde rijkdom zo excessief wordt dat ze de samenleving ondergraaft in plaats van vooruit helpt. Dan neemt de armoede niet af maar toe, wordt de democratie ondermijnd, verandert openbaar bezit steeds meer in privébezit en krijgen de rijken het in de politiek steeds sterker voor het zeggen. Met als gevolg dat het mechaniek van scheve welvaartsverdeling nauwelijks nog te stoppen valt.

Juryrapport 2024

Robeyns zet met haar werk een westers-filosofische traditie voort, die met *De Staat* van Plato begint en nog onlangs in *The Theory of Justice* van John Rawls een hoogtepunt vond. Wat maakt een samenleving rechtvaardig en hoe realiseer je dat? In dat kader zet ze uiteen waarom er een limiet dient te worden gesteld aan de rijkdom die een individu bezitten mag.

Doe zelf normaal

Waar Robeyns op het gevaar wijst dat democratieën in plutocratieën veranderen, vreest Maxim Februari in zijn essay de opkomst van wat hij de '*datacratie*' noemt. Steeds vaker leveren mensen zich uit aan technologieën die, onder de belofte van gemak en efficiëntie, sluipenderwijs de beslissingsbevoegdheid van mensen overnemen.

Aan de ene kant is er de steeds urgenter wordende pressie van het klimaat, die democratische besluitvorming onder druk zet. Aan de andere kant wordt ons leven toenemend gedisciplineerd en gesurveilleerd door technologieën die het bestuurlijk 'beter' lijken te doen dan bestuurders die zich wikkend en wegend aan de regels van recht en moraal houden. Techniek *normaliseert* het leven. Ze doet dat aan de hand van een norm die, aan statistieken ontleend, onzichtbaar blijft. Recht en moraal, daarentegen, *normeren* het gedrag van mensen. Ze sturen het gedrag niet van buitenaf, maar doen een beroep op normen en waarden, die mensen zich eigen moeten maken. Dat kan tot verschil van inzicht leiden. Het overbruggen daarvan kost tijd. Vergeleken daarmee werkt de stille dwang en standaardisering van gedrag door een algoritme sneller en efficiënter.

We vergeten volgens Februari hoe waardevol onenigheid en discussie zijn, hoe samenspraak en tegenspraak elkaar nodig hebben om tot doordachte beslissingen te komen. In een gecomputeriseerde wereld worden besluiten onzichtbaar gemaakt. Daardoor zien we niet hoe vaak problemen waarde-problemen zijn, die om een weloverwogen oordeel in plaats van een technologische oplossing vragen. In zo'n samenleving worden recht en moraal naar de marge verdrongen en loopt de democratie gevaar in een datacratie te veranderen.

De kwestie is niet alleen dat invasieve technologieën onze privacy bedreigen. Veel zorgwekkender volgens Februari is dat hun bewind tot een 'postelectorale democratie'

kan leiden, waarin alles via de computer met alles communiceert. In dat wereldomvattende netwerk, zo vreest Februari, komen nog wel mensen en hier en daar misschien wat democratieën voor, maar is de mens niet langer vertegenwoordiger of spreekbuis voor de rest. Op dat moment, aldus Februari, wordt niet de menselijke maar de kunstmatige intelligentie de auteur van wie we zijn. De techgiganten beloofden een utopie, maar in de netwerksamenleving die ze hebben voortgebracht wordt het leven steeds dystopischer.

Nieuwe lichamelijkheid

In haar boek *Nieuwe lichamelijkheid* tracht Jenny Slatman op een andere manier na te denken over waarom en hoe mensen 'ziek' worden. Waar de reguliere geneeskunde steevast op zoek gaat naar biomarkers in het lichaam en alles wat zich daar afspeelt liefst letterlijk in beeld tracht te brengen om ziekten of stoornissen te vinden, kiest Slatman voor een andere aanpak. In haar nieuwe versie van lichamelijkheid maakt 'ziek zijn' deel uit van een breed scala haperingen en belemmeringen die mensen met elkaar al samenlevend kunnen ondergaan.

Ziekte en fysiek disfunctioneren kunnen, in Slatmans woorden voor een "verstoord 'ik kan'" zorgen. Maar niet-fysieke factoren kunnen dat ook. Aan de hand van tal van voorbeelden laat Slatman in haar boek zien hoe wat iemand kan afhangt van de mate waarin, in haar woorden, 'belichaamde subjecten' daartoe door de wereld verwelkomd, uitgenodigd of gefaciliteerd worden.

Vanuit die invalshoek maakt ze duidelijk dat ook kleur en geslacht blokkades kunnen opleveren, zonder dat er ook maar in de geringste mate van fysiek disfunctioneren sprake is. "Waar witte mensen ongestoord en gedachteloos kunnen handelen in een witte wereld, daar is die witte wereld voor zwarte mensen veel minder begaanbaar," schrijft Slatman. Hetzelfde geldt voor de soms aanzienlijke verschillen in bewegingsvrijheid tussen mannen en vrouwen.

Omgevingen en relaties, zo laat Slatman zien, kunnen racistisch of seksistisch zijn zonder dat er sprake is van opzettelijk discrimineren, uitsluiten of beledigen. 'Wit' kan van een kenmerk van je huidskleur langzaam maar zeker in een omgevingskenmerk veranderen.

Juryrapport 2024

Wat voor kleur of geslacht geldt, gaat volgens Slatman ook op voor zwaarlijvigheid. Als dik zijn onwelkom is kan dat het 'ik kan' van zwaarlijvige personen in zowel mentale als fysieke zin beduidend beperken. "Een groot deel van het gemak waarmee men zich kan bewegen", aldus Slatman, "wordt bepaald door de lichamelijke aspecten van onze sociale identiteit: kleur, geslacht, het wel of niet hebben van beperkingen of aandoeningen."

Het knappe van dit boek is dat het een filosofisch begrippenapparaat levert om op een ander manier over ziekte, zorg en het verschil tussen cure, care en preventie na te denken. Lichamen, aldus Slatman, moeten resoneren. Hoe kleiner de resonantie, zo laat ze in een mooie analyse van neerslachtigheid zien, hoe groter het gevaar van isolatie en depressie.

Schoonheid

Het ideaal van de schoonheid, zo toont Stéphane Symons aan, staat al lange tijd onder verdenking. Niet voor niets gebruiken mensen bij twijfel vaak de uitdrukking dat iets 'te mooi is om waar te zijn'. Wie echt de werkelijkheid wil weergeven, dient op z'n minst te laten zien hoe lelijk, hoekig, tegenstrijdig, of verschrikkelijk die kan zijn. 'Mooi' roept al snel associaties op met kitsch, met voorstellingen die de werkelijkheid eerder camoufleren dan weergeven. Schoonheid zonder een greintje lelijkheid, daar geloven we niet in.

Zo ontstaat al gauw de gedachte dat, zodra een werk een kunstwerk wordt, je mensen vraagt iets te bewonderen dat niet 'echt' maar 'net echt' is. Kunst wordt dan een vorm van mooimakerij. Dan zou het museum of de concertzaal een plek worden waar bezoekers zich lavend aan de schoonheid op vakantie van de werkelijkheid gaan. Schone kunst wordt dan louter entertainment of vermaak.

Maar dat is niet de bedoeling van kunst. Althans niet van hoge kunst. Hoge kunst streeft waarheid na. Als een voorstelling te mooi is om waar te zijn dan moet het mooie er ter wille van de waarheid af. Het gaat om 'echt', niet om 'net echt'. Kunst mag niet 'artificieel' worden.

Juryrapport 2024

Vandaar dat Symons het deel van het boek, waarin hij de geschiedenis van de discreditering van de schoonheid in de kunst beschrijft, treffend de titel 'Het Museum van de Niet-Schone Kunsten' meegeeft. Daarin zet hij uiteen hoe kunstenaars vanaf de moderniteit in verzet kwamen tegen het schoonheidsideaal en 'kunst' probeerden te maken dat meer om de werkelijkheid dan om vermaak of entertainment gaf.

Parallel aan de discreditering van de schoonheid in de kunst vond in de filosofie een discussie plaats over het verschil tussen ervaringen die mensen gelukkig, tevreden en zelfingenomen maken, en ervaringen die schokken, mensen uit hun gewone doen halen en aan het denken zetten.

Kant maakte in dat verband een onderscheid tussen het schone of pittoreske en het sublieme. Sublieme ervaringen zijn voor Kant gebeurtenissen die neerdrukkend en verheffend tegelijk zijn. Neerdrukkend voor zover ze ons bevattingsvermogen te boven gaan; verheffend voor zover ons bevattingsvermogen ook dát nog bevatten kan. Voor Kant stond de natuur model voor het sublieme. Hij denkt daarbij vooral aan de aanblik van de Alpen, van woestijnen, watervallen of diepe ravijnen: aan grootse, ontzaglijke taferelen. Op dat soort momenten maakt de mens contact met iets dat hem of haar overstijgt en verheft.

De les uit sublieme ervaringen is volgens Kant dat niet alles in deze wereld zich op 'heldere en welonderscheiden wijze' met het verstand laat vatten. De belangrijkste ervaringen zijn ervaringen die je 'raken', die je overvallen of sprakeloos maken. En juist daarom tot reflectie nopen.

In het kielzog van Kants bespiegeling over het sublieme kwam de suggestie op dat het ware altijd iets mysterieus bevat, iets dat zich niet louter in het register van de kennis afspeelt. 'Kunst' helpt ons dat te ontdekken.

De niet-schone kunsten bleven dus 'niet schoon' omdat men werken wilde maken die, in plaats van 'net echt' te zijn, nadrukkelijk een *representatie* van de werkelijkheid wilden zijn: een voorstelling die, omdat ze nieuw en onverwacht was, de toeschouwer dwong het werk te interpreteren en het verband tussen werk en werkelijkheid te onderzoeken. Symons slaagt er niet alleen in deze ontwikkeling in de kunst op een aangrijpende wijze te beschrijven, hij laat ook zien waar het fout gaat. We kunnen niet om het ideaal van de schoonheid heen.

Het is met de schoonheid net als met het tuimelaartje. Hoe vaak je de pop ook omkegelt, na elke klap rijst ze fier weer op. “De lange geschiedenis van de schoonheid heeft me geleerd”, zo besluit Symons zijn boek, “dat het ware weerwerk hiertegen nog het beste van al kan groeien vanuit de schoonheidservaring zelf. De schoonheid ... staat aan de kant van het experiment, het nieuwe en het onbekende. Ze omarmt het unieke.”

Trots

Waar Robeyns, Februari en Slatman op de samenleving, de sociale omgeving, de welvaartsverdeling of de stand van de democratie focussen, en dáár naar de oorzaken zoeken voor waar het mis kan gaan, zoomt Martha Claeys in op iets ogenschijnlijk simpels: een emotie.

In feite zet ze met haar emotie-onderzoek een traditie voort die vooral tijdens de Verlichting in het Westen een hoge vlucht nam. Geschrokken van de geloofsoorlogen en de hartstochten die deze hadden losgemaakt, begonnen steeds meer denkers tijdens de zeventiende eeuw te twijfelen aan de kracht van de rede. De samenleving was inmiddels zo gepolariseerd dat vrijwel niemand nog geloofde dat een rationele oplossing van de problemen mogelijk was. De rede bleek een zwak licht dat versterking nodig had.

Tegenwoordig zien we deze zorg terug in de enorme stroom van psychologisch onderzoek naar typisch menselijke vergissingen. Mensen zijn in deze visie altijd irrationeler dan ze denken. In de laatste twintig jaar is parallel daaraan het aantal *biases* waaraan mensen geacht worden te lijden met een veelvoud toegenomen. Daarmee is ook het aantal *nudges* gegroeid, die mensen van buitenaf moeten bewegen het goede te doen.

In haar filosofisch onderzoek naar de grenzen van de rede houdt Claeys echter consequent vast aan het perspectief van het individu. Geconfronteerd met een sterke emotie als trots is haar vraag: hoe moet *ik* hiermee omgaan? Wat betekent deze emotie voor mij, voor mijn naasten en voor de burgers met wie ik samenleef? Hoe moet ik de emotie trots waarderen?

Juryrapport 2024

Trots heeft volgens Claeys behalve een psychologische onvermijdelijk ook een morele en politieke dimensie. Vertrekkend vanuit het individu komt ze met een analyse die trots uiteindelijk met maatschappelijke ongelijkheid en iemands plaats op de maatschappelijke ladder verbindt. Ik kan de vraag hoe ik met een emotie als trots moet omgaan volgens Claeys pas goed beantwoorden als ik beseft dat de manier waarop mensen naar zichzelf kijken niet enkel hun eigen verantwoordelijkheid is. Trots heeft volgens Claeys te maken met zelfrespect, zelfwaardering en eigenliefde. En die kunnen in de samenleving door klassen- en identiteitsverschillen ongelijk verdeeld zijn. Afhankelijk van de context kan trots om die reden gepast of ongepast, terecht of onterecht, aanmatigend of juist te bescheiden zijn.

Een belangrijk sleutelwoord in haar boek is 'ruimte'. Vanuit het perspectief van de trots bezien, drukt ongelijkheid zich uit in het feit dat sommige groepen vanwege hun privileges te veel en andere door hun lage status te weinig ruimte innemen. "Zij die moeite hebben om trots te voelen", aldus Claeys, "zijn juist de mensen die er het meeste aan hebben." Zo laat ze zien dat gevoelens van trots in de strijd om gelijkheid een cruciale rol spelen. Geen sociale beweging die niet door herwonnen zelfrespect gevoed en voortgestuwd wordt. Geen gelijkheid als mensen daar niet letterlijk en figuurlijk ruimte voor maken.

De Prijs

De jury heeft lang gewikt en gewogen. Alle vijf nominaties blonken op hun terrein uit. De stijl was bovendien erg verschillend, wat het extra moeilijk maakte ze langs eenzelfde meetlat te leggen. Robeyns schreef een lang en zorgvuldig opgebouwd betoog, Februari een sprankelend essay, Slatman introduceerde een wezenlijk nieuwe manier van kijken naar zorg, Simons pleitte langs historische weg voor een eerherstel van de schoonheid en Claeys ontleedde met haar scalpeermes een emotie.

Uiteindelijk hebben we voor het werk van Claeys gekozen. Ze verdient de prijs omdat ze met haar filosofie heel dicht bij het alledaagse leven staat en een emotie bespreekt die ieder van ons aangaat, waar je ook vandaan komt of naar toe gaat. Ze doet dat op een wijze waarop haast ongemerkt een boekenkast vol filosofisch werk over dat onderwerp voorbij komt, zonder ook maar iets aan de oorspronkelijkheid en frisheid van haar

Juryrapport 2024

beurtelings persoonlijke en analytische stijl af te doen. Dit is een filosofisch publieksboek waarvan je er liefst vele van zou willen hebben.

Juryleden van de Socratesbeker 2024

De jury van de Socratesbeker 2024 bestaat uit Bert Bultinck (hoofdredacteur *Knack*), Alexandra van Ditmars (redacteur *Filosofie Magazine*), Laura Molenaar (freelance journalist voor onder andere dagblad *Trouw*), Khadija al Mourabit (bestuurslid bij SWIP-NL) en Pieter Pekelharing (juryvoorzitter en voormalig docent filosofie aan de Universiteit van Amsterdam).

De Socratesbeker is tot stand gekomen in samenwerking met Spui25 en radio Kunststof, en met steun van Vereniging Vrienden van de ISVW.

SPUI
25

KUNST
STOF

ISVW
VRIENDEN

www.maandvandefilosofie.nl/socratesbeker